

SZÁVAI GÉZA

MÍTOSZOK ÉS MAGÁNNYELVEK

MÍTOSZOK HOLDUDVARA

A mítoszok, mesék vágyakat fogalmaznak meg. Bábel tornyának mítoszáét mindenki ismeri: eszerint kezdetben mindannyian egyetlen nyelvet beszéltünk. E mítosz századunkban oly aktuális etikai sugallatait az emberi létezésbe épp csak belekóstoló csecsemők világnyelve játékos konkrétsággal erősítheti fel.

*

Mítosz és esszéisztikus játék hangsúlyai ide vagy oda, a tény valóságos: az emberi kommunikációba a csecsemők világnyelvén át vezet nemünk minden egyedének útja, e nézőpont szerint a felnőtt nyelvek a csecsemők egyetemes nyelvéből bomlanak ki.

Több nyelvész szerint: „A nyelvi képességek (...) összességükben nem szerezhetők meg az egyedi élet során, bizonyos részének feltétlenül örökletesnek kell lennie.”¹

A jeles nyelvtudós, Noam Chomsky külön elméletet konstruált. „A gyerekek nem »tisztá lappal« születik, az emberi nyelv csírái genetikusan adóttak, ezt a kezdeményt nevezi Chomsky univerzális grammatikának, magát a – filozófiában már régóta ismert – jelenséget velünkiszülettetésnek.” Szerinte „ez az univerzális grammatika a világ nyelveinek legáltalánosabb, legátfogóbb összefüggéseit tartalmazza, olyanokat, melyek nem függenek egyetlen nyelvtől sem (...) Ez az univerzális grammatika a környezet nyelvi ráhatásának eredményeképpen specializálódni kezd (...) az univerzális grammatika egyes vonásai (mondjuk az idő-jelentés) az adott nyelv szabályainak megfelelően specializálódnak, tartalmukban konkrétabbak lesznek, ugyanakkor azok az általános ismérvek, a perifériára szorúlnak. Az univerzális grammatikának ez a specializáló-

Kislányom rajza: „Céza”,
fölötte holdak...

dása – Chomsky szerint – úgy játszódik le, hogy a gyerek hipotéziseket hoz a hallott beszédtevények alapján. Ha ezeket a hipotéziseket a beszédtevények igazolják, akkor a gyerek ezt a hipotézist szabály formájában beépíti a nyelvtudásába. Azonban ha a hipotézis nem igazolódik, akkor a gyerek javítja, átdolgozza a hipotézist, majd újabb ellenőrzésnek veti alá, és ha helyesnek bizonyul, akkor ezt is beépíti nyelvtudásába.”²

Fontosnak pedig azt tartom, amit az elmélet egyik értékelője leszögez: „A Chomsky-féle gondolatmenet – akár igazolódik, akár nem – két szempontból rendkívül jelentős. Az egyik ok, amiért komolyan üdvözölni lehet, az, hogy alapos cáfolatát adja (...) az utánzáselméletnek (...) A nyelv valóban nem sajátítható el pusztán utánzás alapján. A másik igen fontos ok: Chomsky – akarva-akaratlanul – az univerzális grammatika feltételezésével egy csapásra szertefoszlatta a primitív és nem primitív nyelvek meglehetősen »primitív« osztályozását. Az emberi faj egységes voltának kifejezésre kell jutnia a beszédképesség egységes voltában is.”³

Lám, a tapasztalattól az elméletekig mi minden igazolja vagy támogatja az egyetemesség elvét!

A nyelv születésének – egyedi, az egyén szemszögéből vizsgált – folyamatát követve azonban úgy érzem, hogy a csecsemőkori egyetemes nyelvből egyik vagy másik nemzeti nyelvbe, az anyanyelvbe a dajkanyelven túl még egyfajta magánnyelv-állapoton is átvezet az ember útja. Ha a csecsemőt világnyelve mindenkivel összeköti, akkor – végtelenen fogalmazva – ez a magánnyelv majdnem mindenkitől elválasztja a gyereket. Így lesz teljes a kis ember nyelvi lehetőségeinek leltára.

MAGÁNNYELVEK TOBZÓDÁSA

A csecsemők világnyelvében jelentkező szóféleségek egyetemes voltának nagyon egyszerű a magyarázata: biológiai. Csak ezeket tudja ejteni a pár hónapos emberke. E szókészlet (hangalak szempontjából nemzetközi) jelentését tekintve pedig eléggé tetszőleges és esetleges.

Hamarosan anyanyelve szavait is ejteni kezdi a gyerek. De mie-

lőtt és miközben ez megtörténik, a csecsemő állandóan halandzsázik – mondja a felnőtt.

És ez a kisgyermek életében oly nagy teret kitöltő nyelvi képződmény egészen különös életet él. Már nem „világnyelvi” jellegűek az ejtett szótag-kombinációk, hiszen a kis halandzsázó szinte bármit ejtethet, és azt tesszése, kedve, ösztöne szerint variálja, keveri – kitör tehát a csecsemők világnyelvének korlátolt számú szótag- vagy szószerűség-készletéből. Hangalakképző, „szóképző” készségének kiélésében fáradhatatlan.

A kisgyerekek tehát képessé válik bármit ejteni és bármihez – számunkra furának tűnő hangképződményekhez is – jelentést társítani. Ezt a képességét pedig minden kisgyerekek előszeretettel, élvezettel éli ki. Valósággal virtuózkodik – külön bejáratú – „magánnyelvi” adottságaival. Azt hiszem, ez az a kisgyermeknyelvi jelenség, amire kevés szót kell vesztegetni – lévén a legismertebb, leggyakoribb, időben legtovább elhúzódó, megmaradó.

E magánnyelv szókincese rendkívül változékony (sok minden sok mindent jelenthet), grammatikája kezdetben az intonáció; később a csecsemők világnyelvi grammatikája fűzi a szavakat, egészen a felnőtt nyelvi mondat és szövegalkotás elsajátításáig. De „halandzsázó” kedvében a magánnyelvéhez sokáig ragaszkodó kisgyerekek a felnőtt nyelv szabályait (ha már ismeri, akkor is:) nagyon lazán alkalmazza.

A csecsemők magánnyelvét lehet afféle nyelvi előgyakorlatnak tekinteni, de úgy vélem, azt kell kihangsúlyozni, hogy vele érhető tetten a belső beszéd születése, kezdete. E fejtegetésekben már idézett neves esszéíró, George Steiner kitűnő tanulmányában elítélően jegyzi meg, hogy a modern nyelvtudomány a nyelvet szinte kizárólag a külső kommunikáció eszközének tartja.⁴

Pedig létezik egy intim, belső nyelv is; fiktívnek minősíthető ka-

*Az idő és a fotográfia mitikus játéka...
Bal oldali képen kislányom, Eszter
a járókában, jobboldali képen az első
unokám, Eszter kislánya: Anna.
A két felvétel között húszegyházy év...
és mögöttük?
Apa és nagypapa mereng az időn?*

tegoriái az ember számára különös szabadságot biztosítanak. Belső és külső nyelv egyensúlya pedig az emberi szellem igazi harmóniáját és méltóságát szavatolja.

Azt hiszem, nem indokolatlan a belső beszéd kezdetét a csecsemők magánnyelvében keresni. Ebben az életkorban nem lehetséges a belső beszéd; azaz: amilyen hangos belső beszéddel számolhatunk. Ekkor még a gondolat ott a szájon, a gyerek ha beszél, ezt fennhangon teszi. S mint mindannyian tudjuk, nem azért, hogy feltétlenül közöljön is valamit. A kisgyerek órákig elbeszélget egymagában. Tehát e beszéd funkciója nem a közlés.

Persze, semmi nem kizárólagos. Hiszen a csecsemők magánnyelvének létét nem csupán a belső nyelvi kényszer indokolja, hanem az is, hogy a gyerek a számára könnyen ejthető – a felnőttnyelv szavainál könnyebben képezhető – hangalakokhoz szívesebben társítja a jelentést. Magánnyelvet tehát „külső közlésben” is ráerőltetné a partnerére. Inkább „fordít”, de akkor is a maga nyelvét, szókincsét használja.

Eszternek egyéves és nyolchónapos korában nyújtom a cipőjét. Poci – mondja a magánnyelvén. Érti a cipő-t, de nem használja. Meggyőződésem szerint a könnyebb ejtés kényszere miatt. Mikor végül is nem hagyom magam, és addig szorgalmazom az ügyet, hogy kimondja a cipő-t, az nagy erőfeszítésébe kerül.

A magánnyelv létének harmadik okát egyfajta lelki kényszerben látom, mely életünk végéig megmarad, s melyben annyi ösztön és készség keveredik, hogy nehéz lenne őket pontosan körülhatárolni. Itt kell valahol keresnünk a titkolózás boldogságának csíráit (a titkolózás az emberi szabadság egyik, néha egyetlen lehetősége). A felnőttkor titkos nyelvei, a gyermekkor madárnyelvei ebből az ösztönből fakadnak. A szimbólumalkotás készségéből. S valahol itt kezdődik, a magánnyelv-teremtés önfeledt játékaival, a költészet. Hiszen a költői nyelv: sajátos, egyéni nyelvhasználat. Nos, e titkozatosságával, sejtelmességével már-már érthetetlenül egyénien tobzódó nyelvi játék öröme a költészet varázsát fedezi vagy idézi fel.

...Eszter négy éves koráig homogén magyar nyelvi környezetben, a Székelyföldön élt, és én nagyon szerettem volna megóvni őt az akkor már teljében őrjöngő román nacionalizmustól; a Ceausescu féle erőszakos románosítási törekvések akkoriban már a nemzetiségi óvodákra törtek. Majdnem két milliónyi magyar számára az anyanyelv a magánszférába, a családba szorult vissza. Ebben a helyzetben a magyar kisgyerekek nyelvi készségeinek ápolása, az anyanyelv meghatározta identitás megőrzése: lényegében családi döntés, családi esély és feladat maradt. Az anyanyelvhez való viszonyt nemcsak szépségeiben, hanem fájdalmas kockázatosságában élte meg ez a milliós (romániai magyar) közösség, különös a szórvány-magyar vidékeken. Amikor Bukarestben kaptam szerkesztői állást, és a román fővárosba kellett költöznünk, először ingadoztam, elvállaljam-e. Eszter miatt félttem, aki bár az egyetlen bukaresti magyar óvodába és iskolába került, ott a szülőknek is, a gyerekeknek is gyakran eszébe idézték: utcán, villamoson ne szólaljanak meg magyarul (legfenneb nagyon halkán, amikor már meggyőződtek arról, hogy nem veszélyes), mert az agresszív nacionalizmusra tüzelt románság a legvadabb atrocitásokra is kész volt. Gyerekek ellen is. Szerettem volna megóvni Esztert, szerettem volna, hogy ne érezze bűnnek az anyanyelvét... Akkoriban kisgyerekek százezrei körül az enyémhez hasonló szülői gondok és félelmek kerengtek...

Mindezt csupán azért kell felemlenem, mert egészen bizonyosan szerepe volt a „körülményeknek” e könyv(sorozat) létrejöttében (A Lánc, lánc Eszterlánc – ezzel a címmel megjelent – első változatát „regényként” adta ki a bukaresti Kriterion kiadó elmés igazgatója. Esszéi csak elenyésző példányszámban engedélyezték a román hatóságok. „Fontos könyv – döntött Domokos Géza igazgató úr – azt mondjuk róla, hogy regény!” Mert a regénynek lehetett magasabb példányszáma!)

*

Sajátságos (hogy ne mondjam, fájdalmas, veszélyes) helyzetekben is a lélek egyetemes késztetései érvényesülnek, az egyes ember fejlődésének szakaszai és keretei egyetemlegesen.

A kisgyermekes bensőséges magánnyelvi kapcsán éppen egy román kisfiú esetét idézném ide. A szülők román diplomaták, a gyerek születése után indultak külföldi szolgálati helyükre. Vitték az anya nyugdíjas szüleit is, így a gyerek a bölcsődei-óvodai vakációkat sem Romániában töltötte, hiszen a nagyszülők vele voltak az idegen fővárosban. A család egy bensőséges román nyelvi sziget volt az anyanyelvét itt és így tanuló kisgyerek számára. Az idegen ország idegen nyelvét természetesen hallotta a családon kívül, utcán, üzletekben stb. Amikor aztán visszatért a család Romániába, leszálltak a repülőről, és a gyerek a bukaresti utcán találta magát, ahol mindenki románul beszélt, azon a nyelven, amelyet eddig

csak az ő családja használt – kétségbeesetten sírni kezdett. Pszichológushoz kellett vinni a fiúcskát, akinek „pici”, intim nyelvi világa hirtelen olyan „nagyra robbant szét”, hogy elveszettek és becsapottnak éreztem magát benne...

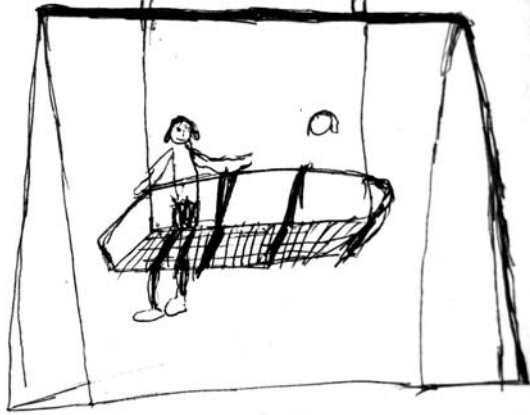
A gyerekeknek tudniuk kell, tudják is, hogy anyanyelvükön kívül léteznek más nyelvek, amelyek felé utak vezetnek, amelyeket akár könnyen meg is tanulhatnak, hiszen van már tapasztalatuk, nekik is volt külön magánnyelvük...

De a konfliktusoktól meg kellene védeni a gyereket. Akár különös, furcsa ütközésről van szó, mint a román diplomatagyerek esetében, akár százezreket vagy milliókat érintő, anyanyelvet üldöző, sovén állami, „többségi” agresszióról legyen szó, mint a nacionalista Románia bölcsődés gyerekeket is érintő „nyelvpolitikája”!

Eszter lányom Bukarestben viszonylag természetes egyszerűséggel élte (inkább: úszta) meg a nyelvi konfliktusveszélyeket. A vele egykorú, szomszéd román kislánnyal kezdetben valami keverék (román + magyar + halandzsa) nyelven értekeztek, egyébként a román szülők derülésére is. A nyelvi kínálat-lehetőségeket pedig úgy használtuk ki, hogy nyelvoktatási módszereivel szenvedélyesen kísérletező román mérnökembert kértünk meg: tanítsa Eszter angolra. A „teacher” rendszeresen járt nyelvtanulást játszani Eszterhez, de mivel nem tudott magyarul, mellékesen románra is tanította; pallérozta kislányunknak az utcán, szomszédban felszedett román tudását. Ha elakadtak, akkor a feleségemmel „élő szótárként” áll-

Géza széttárt karral, karpereccel, mellette gyerek, egy cica, egy kutya, jobb felső sarokban csiga, hátán ház, balra holdak, alattuk „írás” („Eszter-betű”)

tunk rendelkezésükre... A nyelvi világ(ok) gazdagságát pedig a Székelyföldi vakációk homogén anyanyelvi közege tette teljessé Eszter számára.

Harminc évvel a bukaresti félelmeim után az unokáimat már nem kell nacionalista nyelvi agressziótól féltennem, de úgy gondolom, hogy az Európai Unió – „szabadon áramló” – nyelvi folyamatainak vélt szabadsága sem (lesz) konfliktus-mentes, különös tekintettel az összességükben a legnépesebb nemzetek lélekszámával vetekedő kisebbségekre... Még inkább figyelniük kell a kisgyerekekre.

Eszter kislányai már létező nyelv nevét adják a halandzsáiknak, az egyik kacagva állítja, hogy „svédül beszél”, a másik azt mondja: „Nem tudok franciául, de a tegnap franciául bicikliztem...” Úgy érzem, hogy viszonyuk természetes: mindenféle nyelvhez, a nyelv teljes világához.

Még egy vallomással tartozom: Eszter lányunk kalandozásai a nyelvben – és persze az életben – némiképp másképpen alakultak volna, ha testvérei vannak. Első gyerekünk, Eszter fivére meghalt, több testvér nem született, így a kislányunk egyke. Döbbenetes volt látnom egyik rajzát, amelyet ösztökélésemre sem fejezett be. Többszemélyes hintán ül egyedül Eszter, mellette befejezetlen egy gyerekekalak.

JEGYZETEK

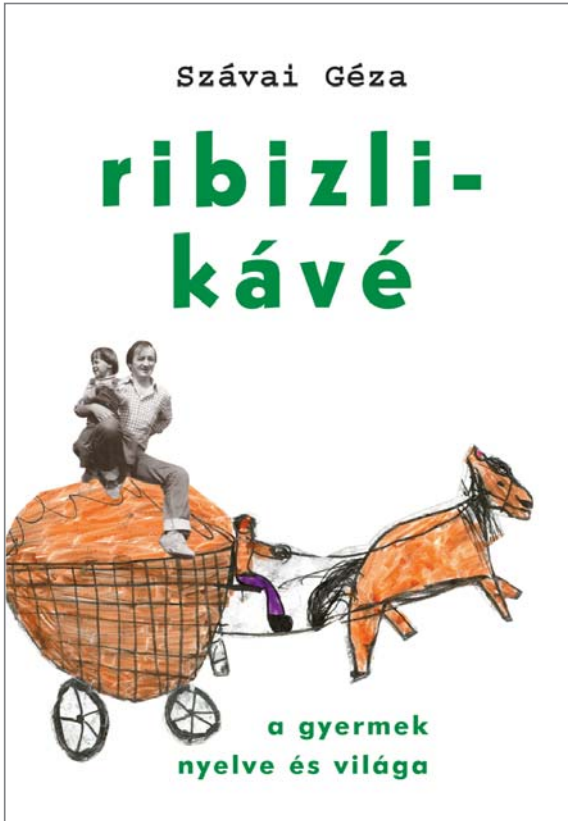
1 Lengyel Zsolt: A gyermeknyelv. Gondolat, Bp., 1981. 122–123.

2 Lengyel: i. m. 92.

3 Lengyel: i. m. 318–320.

4 George Steiner: Le langage intérieur. In: Solitude et communication.

Textes de conférences et des entretiens organisés par les vingt-cinquième Rencontres Internationales de Genève. 1975. 93.

...Gyermekem születik. És felforgatja körülöttem a világot. Életem egyik legfontosabb kérdése lesz, hogy e kis lény mit, hogyan, miként fogad be a jelek, dolgok végtelen óceánjából – hogyan tükröződöm benne én, aki gyötrelmesen és alázatosan várom, hogy észrevegyen, hogy énreám figyeljen, kiválasszon engem a zörgők, színes rongyok közül; kacatokkal versenyzek a kegyért, hogy megkülönböztetett helyem legyen ebben a világban, amely a csöppség tudatában alakul, s amely egyre inkább érdekel. Annyira, hogy szinte „újrakezdem magam is a világot”. Ha felsír, ha vigasztalhatatlanul zokog

a baba, mélységesen és ténylegesen megráz – életemben talán először – a kommunikáció (fájdalmas hiányának?) drámája. A megértés szükségének mindent elsőprő vágya fog el.

Gyerekekkel újraalkotjuk a nyelvet, átéljük a világ őstörténetét, és jó néhány személyes – családi – nyelvújító mozgalom boldog részesei leszünk. Én megpróbáltam figyelmesen követni, lejegyezni, hogyan lép be kislányom, Eszter a nyelv törvényeinek és a nyelv káprázatainak a világába. És később – a kört tágítva – sok száz gyerek számára teremtettem lehetőséget nyelvi „világ-játékra”. Felfedezéseink, rádöbbenéseink, játékaink mások számára is használható, bővíthető, tovább írható példatára ez a könyv. (Szávai Géza). Már kapható a PONT Kiadónál. Ára: 1680 Ft

l á n c , l á n c , E s z t e r l á n c